

ЛІТЕРАТУРА

1. Туган-Барановский М. И. Социальные основы кооперации / М. И. Туган-Барановский ; предисл., коммент. Л. А. Булочникова [и др.]. – М. : Экономика, 1989. – 496 с.
2. Chung B. Co-operative Childcare Movement in Korea [Electronic resource] / Byung-Ho Chung // Review of International Co-operation. – 2001. – Vol. 94, № 2. – Mode of access: <http://www.ica.coop/publications/review/2002-issue2.pdf>. – Title from display.
3. Dobrohoczki R. The importance of co-operative law and its interpretation in the postnational constellation [Electronic resource] / Robert Dobrohoczki // The Role of Co-operatives in Sustaining Development and Fostering Social Responsibility : ICA Research Conference, (Riva del Garda, Trento, Italy, 16–18 October 2008). – Mode of access: [http://www.acdivoca.org/acdivoca/CoopLib.nsf/dfafe3e324466c3785256d96004f15a8/07613f98376aed7852575e00057ee99/\\$FILE/THE%20IMPORTANCE%20OF%20CO-OPERATIVE%20LAW.pdf](http://www.acdivoca.org/acdivoca/CoopLib.nsf/dfafe3e324466c3785256d96004f15a8/07613f98376aed7852575e00057ee99/$FILE/THE%20IMPORTANCE%20OF%20CO-OPERATIVE%20LAW.pdf). – Title from display.
4. Financial Stability Review, DEC 2010 [Electronic source] // European Central Bank : web-site. – Mode of access: <http://www.ecb.int/pub/pdf/other/financialstabilityreview201012en.pdf>. – Title from display.
5. Henry H. Cooperatives in a world in crisis [Electronic resource] / Hagan Henry // DESA. Department of Economic and Social Affairs : website. – Mode of access: <http://www.un.org/esa/socdev/egms/docs/2009/cooperatives/Hagen.pdf>. – Title from display.
6. Statement on the Co-operative Identity [Electronic resource] // ICA : website. – Mode of access: <http://www.ica.coop/coop/principles.html>. – Title from display.

УДК 330.33:339.9

ВПЛИВ ЦИКЛІЧНОСТІ НА НАЦІОНАЛЬНУ ЕКОНОМІКУ

С. В. Лютий, кандидат економічних наук

Глобальні передумови поширення кризових явищ в економіці полягають у сучасному характері розвитку світового господарства, який відзначається зростанням інтеграції національних економік до глобальної економіки, що зумовлює збільшення їх залежності від кон'юнктури міжнародних ринків за умов лібералізації всіх видів економічної активності. Це засвідчила світова фінансова криза, яка розпочалася з іпотечної кризи в США і швидко поширилася на національні економіки країн світу. Оскільки Україна активно інтегрується у світові економічні структури, вона перебуває в зоні ризику поширення криз на національну економіку і потребує вжиття необхідних заходів для попередження і врегулювання такого роду викликів.

Особливості протікання кризових явищ в економіці та заходи антикризової політики

розглядаються у працях таких зарубіжних і вітчизняних дослідників, як: А. А. Богданов, Е. Дюркгейм, Д. Т. Жовтун, А. Б. Зверинцев, В. С. Капустін, С. В. Михайлов, В. Л. Романов, Г. Спенсер, В. О. Василенко, А. С. Гальчинський, М. І. Пірен, Г. Г. Почепцов, А. Д. Чернявський.

Метою даного дослідження є визначення напрямів підвищення ефективності антикризових заходів в Україні на основі вивчення світового досвіду ведення антикризової політики.

Будь-який розвиток, у тому числі економічний, завжди виступає як органічна єдність перервного і безперервного. Відповідно до цього й економічна рівновага є невід'ємним атрибутом циклічності, тим, без чого; циклічний розвиток, як і розвиток взагалі, неможливий.

За своїм змістом поняття «економічна рівновага» є досить простим. Воно відображає такий стан економіки, за якого досягаються стійке врівноваження взаємодіючих структур, що протистоять одна одній, їхнє взаємне збалансування. Важливо підкреслити, що йдеться про врівноваження економічної системи за допомогою саморегуляторів ринкового механізму. Рівновага відбиває внутрішній стан самовпорядкованої ринкової системи. За визначенням американського вченого П. Самуельсона, рівновага – це такий стан економіки, який зберігає здатність до саморегулювання. Мається на увазі, що будь-які відхилення економічної системи від збалансованого стану, які виникають під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, автоматично активізують сили, що прагнуть відновити порушені структурні зв'язки [8, с. 10].

Автоматичним механізмом самоналагодження економічних зв'язків є механізм досконалої (не обтяженої монополізмом) конкуренції. В цьому розумінні економічна рівновага розглядається як конкурентноринкова економічна рівновага. Умовами її формування є такі:

по-перше, функціонування на ринку економічно самостійних суб'єктів;

по-друге, можливість еластичного використання чинників виробництва і вільне ціноутворення;

по-третє, відсутність монополії та адміністративного втручання держави в систему підприємницької діяльності;

по-четверте, наявність розвиненої ринкової інфраструктури [7, с. 12].

Система економічної рівноваги багаторівнева за своїм змістом. В економічній теорії розрізняють рівновагу обміну, виробництва, розподілу та споживання. У своїй сукупності ці підструктури формують загальну систему економічної рівноваги процесу відтворення, головною умовою формування якого є досягнення збалансованості між матеріально уречевленими ланками виробництва – виробництвом засобів виробництва і предметів споживання, сферою послуг та інформатики, з одного боку, і вартісними частками одержаного продукту – вартістю використаних у вироб-

ничому процесі засобів виробництва, оплати праці та отриманого прибутку – з іншого.

Слід звернути увагу на необхідність визначення умов економічної рівноваги з позицій функціонування світового ринку.

Стійкість економічної рівноваги визначається широтою ринку. З огляду на це слід враховувати процеси інтенсивного поглиблення міжнародного поділу праці та інтернаціоналізації відтворювального циклу, що нині активно розвиваються як на світовому, так і на регіональному рівнях. Вони передбачають відповідну рівновагу не тільки міжгалузевої структури товарного обміну, а й взаємну збалансованість економічних ресурсів – основних чинників виробництва. Стан економічної рівноваги не є статичним. Його структурні зв'язки динамічні, вони постійно наповнюються новим змістом, розвиваються. Крім того, ринкова рівновага є завжди відносною, перервною.

Отже, економічний розвиток може бути поданий як циклічний рух від рівноваги, що склалася, до її порушення і далі до формування нової рівноваги на більш високому рівні – рівноваги більш високого порядку.

У теорії циклічності рівновага розглядається як вихідний стан економічної динаміки. При цьому враховується, що у тих випадках, коли структурні порушення відтворювальних зв'язків досягають критичної величини, стан рівноваги відновлюється стрибкоподібно – через економічні кризи. Вони виконують функцію специфічного інструментарію насильницького подолання диспропорцій, що виникли, і відновлення порушеної рівноваги. Це, однак, не дає підстав стверджувати, що циклічність економічного розвитку неминуче містить кризи як невід'ємний структурний елемент. Порушена рівновага процесу відтворення може відновлюватися й еволюційно – без чітко виражених кризових спадів. Рівноваги можна досягти і за допомогою активного застосування засобів антициклічної політики. Водночас можливість вирівнювання на інституціональній основі трендової кривої економічного зростання не свідчить про повне усунення чинників циклічності. Одним із найпринциповіших положень теорії циклічно-

го розвитку є розуміння того, що дія цих чинників об'єктивна, їх обов'язково необхідно враховувати в економічній політиці. Інакше кажучи, об'єктивна зумовленість циклічності ринкової економіки визначає неминучість наповнення здійснюваної як на мікро-, так і на макrorівні управління економічної політики антициклічним змістом. З урахуванням цього слід подолати існуючі спрощені уявлення про те, що циклічність – властивість лише пройденого етапу розвитку економіки. Розвиток економічних процесів завжди і на всіх рівнях є дискретним (перервним). Він органічно поєднує старі виробничі структури, що відмирають, та нові тенденції статичної й динамічної, тиску й експансії, депресії та піднесення, що зароджуються [4, с. 15–16].

Щоб зрозуміти на чому ґрунтується циклічність розвитку економіки, які чинники породжують цей процес, слід розібратися у найзагальніших рисах класифікації економічних циклів.

Розробка теорії «довгих хвиль» була розпочата ще в ХІХ ст. Англійський економіст У. С. Девонс висловив ідею про існування довгих економічних хвиль. Дослідження у цьому напрямі продовжили голландські дослідники Вольф і Гедерен. Вивченням довгих хвиль займалися також Афталійон, М. І. Туган-Барановський, В. Парето та інші вчені. Однак найбільший внесок у розробку теорії довгих хвиль в економіці зробили Микола Кондратьєв та Йозеф Шумпетер.

В основу теорії довгих хвиль покладено ідею про економічну рівновагу, її порушення і відновлення, що мають хвилеподібний характер. М. Кондратьєв вважав, що для розвитку економіки характерними є хвилеподібні коливання різної тривалості і пов'язував їх з існуванням трьох видів економічної рівноваги [5, с. 82].

Рівновазі першого порядку, за Кондратьєвим, відповідає «коротка хвиля» тривалістю 2–3 роки, рівновазі другого порядку – «середня хвиля» тривалістю 8–11 років, а рівновазі третього порядку – «довга хвиля» тривалістю в середньому 57 років.

М. Кондратьєв узагальнив показники ринкової кон'юнктури (середнього рівня цін, про-

центної ставки, заробітної плати, виробництва чавуну, свинцю тощо), здійснивши багатофакторний аналіз економічного зростання. Він виділив три великі цикли з «хвилями піднесення», що характеризувалися поліпшенням ринкової кон'юнктури, та з «хвилями зниження», для яких притаманне погіршення ринкової кон'юнктури.

Оскільки, на думку М. Кондратьєва, неможливо точно визначити роки перелому в розвитку великих циклів, він означив такі їхні межі [3, с. 45–52]:

I цикл: 1. Хвиля підвищення (з кінця 80-х – початку 90-х рр. ХVІІІ ст. до 1810–1817 рр.). 2. Хвиля зниження (з 1810–1817 до 1844–1855 рр.).

II цикл: 1. Хвиля підвищення (з 1844–1855 до 1870–1875 рр.). 2. Хвиля зниження (з 1870–1875 до 1890–1896 рр.).

III цикл: 1. Хвиля підвищення (з 1891–1896 до 1914–1920 рр.). 2. Імовірна хвиля зниження третього циклу з періоду 1914–1920 рр.

На думку вченого, для «великих циклів» характерні такі закономірності:

- на початку «хвилі підвищення» відбуваються значні якісні зміни в економічному житті суспільства, здійснюються технічні відкриття та винаходи, які активізують науково-технічний прогрес, зумовлюють упровадження нових технологій, спричиняють бурхливий розвиток грошового обігу;

- велика кількість соціальних катаклізмів (війни, революції, масові страйки) припадає «на хвилі зниження»; їм властиві структурні кризи і депресія в сільському господарстві;

- «хвилі підвищення» сприяють скороченню тривалості криз і зменшенню їх глибини, стимулюють поживлення, економічне зростання, а «хвилі зниження», навпаки, збільшують тривалість і глибину криз і депресій, зменшують перспективи економічного зростання.

У теорії М. Кондратьєва довготривалі цикли зумовлені внутрішніми чинниками економічного зростання. Матеріальною основою довгих хвиль є структурне оновлення технологічного способу виробництва. Вчений зазначав, що інтенсивність науково-технічних відкриттів є функцією запитів економічної діяльності. Сам розвиток науки, як наголошував

дослідник, є закономірним процесом економічної динаміки.

У структурі довгострокових циклів М. Кондратьєв виділяв дві фази – висхідну та низхідну.

Низхідна фаза великого циклу – це період зміни базових технологій і технологічних структур тривалістю 20–25 років. Упродовж цієї фази відбуваються економічні кризи малих і середніх циклів, що створюють підґрунтя для найвагоміших вкладень у технічне переоснащення. На цей час також припадає найбільше навантаження у вимірі перебудови економічної структури суспільства адекватно технологічному оновленню виробництва.

Висхідна фаза великого циклу – це період тривалого піднесення економічного та науково-технічного розвитку суспільства, який триває 25–30 років. Протягом такого проміжку часу можливі також циклічні кризи, пов'язані з оновленням основного капіталу, характерне масове поширення нових технологій, зародження та розвиток нових галузей економіки. Відкриваються додаткові можливості для отримання прибутку, залучення у виробництво значних обсягів робочої сили, підвищення оплати праці [2, с. 53–57].

Водночас із просуванням економіки до верхньої точки великого циклу в народному господарстві виникають і посилюються протидіючі тенденції. З часом їхня дія стає такою помітною, що розпочинається глибока криза, яка започатковує низхідну фазу великого циклу.

Період «великого піднесення» пов'язаний із масовим поширенням нових технологій і відповідно до цього зародженням і розвитком нових провідних галузей економіки. Це відкриває додаткові можливості для одержання прибутку, сприяє розширенню інвестиційного процесу.

Для виробництва потрібно залучити додаткову робочу силу, збільшити заробітну плату. Водночас у міру просування економіки до верхньої точки великого циклу в господарстві починають нагромаджуватися протидіючі тенденції зростання витрат, пов'язаних із інноваційним процесом, посилюється тенденція норми прибутку до зниження. Зростає напру-

ження на ринку позичкового капіталу, підвищуються відсоткові ставки. Наростають і інші суперечності, які вже не можна вирішити завдяки технологічному оновленню виробництва. Вони прориваються назовні у формі глибокої кризи, яка знаменує початок нової фази великого циклу.

Важливою ознакою великих циклів є те, що в процесі свого розвитку вони інтернаціоналізуються. Започаткувавшись у найбільш передових у технологічному відношенні та найбільш сприйнятливих до інноваційних перетворень економічних системах того чи іншого суспільства, вони поступово поширюються на інші господарські структури. З утворенням цілісної системи світового господарства часовий лаг процесу інтернаціоналізації великих циклів звужується.

Визначення цієї риси великих циклів дає ключ до розуміння специфічних особливостей економічного розвитку останнього десятиріччя країн постсоціалістичної системи. Особлива глибина кризових потрясінь економіки цих країн, що нині відбувається, зумовлена не лише глибокою трансформацією адміністративно-бюрократичної системи господарювання в ринкову. Глибокі економічні потрясіння пов'язані з необхідністю докорінного технологічного переоснащення виробництва, зумовленого новим етапом НТР.

Отже, йдеться про дію циклічних чинників, тобто тих самих чинників, які в середині 70-х – на початку 80-х рр. ХХ ст. призвели до структурних криз перебудови господарського механізму економічно розвинених країн Заходу. Відставання країн, що входили до складу колишнього СРСР, у галузі технології позначилося лише на тому, що часові межі цих процесів було відсунуто приблизно на півтора десятиріччя. Це, в свою чергу, виявляє також об'єктивну зумовленість спільності (природно, з урахуванням специфічних характеристик) окремих перетворень механізму господарювання (демонтаж державно-монополістичних структур, пріоритетний розвиток малих і середніх виробничих ланок, інформатизація виробництва). Ці процеси спостерігаються сьогодні як у країнах Заходу, так і колишніх соціалістичних державах [1, с. 15].

Одночасно з формуванням наукових засад довгострокового прогнозування економічної кон'юнктури теорія «довгих хвиль» дозволяє виявити й фундаментальні закономірності розвитку економічної системи. Так, першому технічному циклу («довгій хвилі») відповідає домонополістичне господарство, засноване на вільному ринково-конкурентному механізмі. Другій хвилі відповідає монополістичне підприємство з монополістичним регульованим механізмом, а третій хвилі – період державно-монополістичного господарювання.

Сучасна інтерпретація теорії «довгих хвиль» М. Кондратьєва належить австрійському економісту Й. Шумпетеру. У 30-х рр. ХХ ст. останній обґрунтував теорію, згідно з якою основною причиною таких хвиль є хвилеподібна динаміка змін у технічних нововведеннях, що дістали назву інновацій.

Оскільки наукові відкриття забезпечують значний прорив у технологіях багатьох галузей, це сприяє прискореному нагромадженню капіталу, зростанню прибутків і економічному піднесенню загалом. Однак у міру насичення ринку попит різко скорочується, прибутки знижуються і значна частина капіталу стає надлишковою. Саме так, на думку Й. Шумпетера, виникає «хвиля підвищення», а пізніше – «хвиля зниження» великого циклу.

Окремі сучасні автори вважають причиною «довгих хвиль» структурні кризи, що виникають у зв'язку із значною активізацією технічного прогресу, оскільки технічні революції відбуваються циклічно – приблизно через кожні 50–60 років. Наукові розробки М. Кондратьєва та Й. Шумпетера стали підґрунтям для виникнення нового напрямку досліджень в економічній теорії – обґрунтування сутнос-

ті, причин і наслідків «довгих» циклічних коливань.

Врахування об'єктивної взаємозумовленості «довгих хвиль» і відповідного оновлення економічної структури суспільства дає можливість науково обґрунтувати сучасний стан розвитку світового господарства. Основою розвитку продуктивних сил є широка інтернаціоналізація структури відтворення, розвиток біотехнологій, упровадження ЕОМ в усі галузі суспільного виробництва тощо. За прогнозами вчених, цикл триватиме до 20-х рр. ХХІ ст. Прийнято вважати, що нинішній цикл завершить індустріальний період розвитку людства. На зміну йому прийде постіндустріальна цивілізація.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агапова Т. А. Макроэкономика : учебник / Агапова Т. А., Серегина С. Ф. – М. : ДИС, 1997. – 496 с.
2. Борисов Е. Ф. Экономическая теория : курс лекций / Борисов Е. Ф. – М. : Юрайт, 1998. – 478 с.
3. Дорнбуш Р. Макроэкономика : [пер. с англ.] / Дорнбуш Р., Фишер С. – М. : Изд-во МГУ, ИНФРА-М, 1997. – 784 с.
4. Економічна теорія: посіб. вищої школи / Воробйов Е. М., Гриценко А. А., Лісовицький В. М., Соболев В. М.; за ред. Е. М. Воробйова. – Х. ; К. : Вища шк., 2001. – 606 с.
5. Економічна теорія : конспект лекцій / за ред. О. О. Мамалуя. – Х. : Укр. Державна юрид. академія, 1995. – 129 с.
6. Задоя А. А. Основы экономической теории : учеб. пособие / Задоя А. А., Петруня Ю. Е. – М. : Рыбари, 2000. – 476 с.
7. Кейнс Дж. М. Заметки об экономическом цикле : [пер. с англ.] / Кейнс Дж. М. // Избр. Произведения. – М. : Экономика, 1993. – 328 с.